

Geliş Tarihi : 26.03.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 701-728.

Araştırma Makalesi / Research Article

MARAŞ'TA SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE (1935-1960)

Sevilay ÖZER*

Öz

Tarih boyunca görülen salgın hastalıklar toplumlarda telafisi mümkün olmayacak acılara sebebiyet vermiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında düşmana karşı verilen mücadelenin yanında halkın bir de tifüs, sıtma, kolera gibi salgın hastalıklarla baş etmek durumunda kalması toplum hafızasında derin izler bırakmıştır. Maraş da bu zorlu süreci deneyimlemiş şehirlerimizden biridir. Yaşanan bu acı tecrübelerden hareketle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülke genelinde salgın hastalıkların önlenmesi adına uzun soluklu bir mücadele başlatılmıştır. Hastalıkların önlenmesi için kanunlar çıkarılmış bu kanunlar gereği alınan tedbirlerle hastalıkların önü alınmaya çalışılmıştır. İmkânlar ölçüsünde halk muayeneden geçirilmiş, hasta olduğu tespit edilenler tedavi altına alınmıştır. Bu süreçte halkın bilinçlendirilmesi de alınan tedbirler kadar önem arz etmektedir. Maraş'ta trahom, sıtma ve verem hastalığı yoğun olarak görülmüştür. Diğer taraftan Suriye'de görülen salgın hastalıklar sınır illerine sirayet ederek Maraş'ta da görülmeye başlanmıştır. Bu çalışmada 1935-1960 yılları arasında Maraş'ta görülen salgın hastalıklar ve söz konusu hastalıkların ortadan kaldırılması için alınan tedbirler çok yönlü olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Salgın Hastalık, Sıtma, Verem, Trahom.

---

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tarih Bölümü,
(sevilayozer07@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-1319-2406).

FIGHT AGAINST EPIDEMICS IN MARAŞ (1935-1960)

Abstract

Epidemics has caused nonrecoverable griefs in publics throughout the history. It's engraved in memories that people had to cope with epidemics such as; typhus, malaria and cholera in addition to the battle with the enemies. Maraş was one of our cities which experienced that hard periods. With reference to those unpleasant experiences, with the proclamation of the republic a long-term challenge was started to prevent the epidemics. Laws were made to prevent the illnesses. It was aimed to suppress those illnesses by precautions which were made by the laws. The public was examined as much as possible and the people, who were confirmed to be ill, were given medical treatments. In that period, raising the awareness of the public was as important as the taken precautions. Trachoma, malaria and tuberculosis were mostly seen in Maraş. On the other hand, the epidemics which were seen in Syria were spreaded in the frontier cities and eventually seen in Maraş. In this study, It was aimed to present the epidemics which were seen in Maraş between 1935-1960 and the taken precautions to suppress these diseases multifacetedly.

Keywords: *Maraş, Epidemics, Malaria, Cholera, Tuberculosis, Trachoma.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan savaşlar salgın hastalıkların hızla yayılmasında tetikleyici unsur olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da tifüs, verem, kolera, veba gibi hastalıklar salgın boyutuna ulaşmıştır. Hastalıkların yayılmasında savaş ortamında sıhhi şartların iyi olmaması, yoksulluk ve göç hareketleri de etkili olur¹. Savaş sırasında salgın hastalıklarla baş etmek durumunda kalan yerlerden biri de Maraş'tır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde orduya iase ve hayvan temini sağlayan şehirlerden birisi olan Maraş, 2. Ordunun üzüm, incir, pekmez ve pirinç ihtiyacını karşılamıştır. Savaş koşullarında ekonomik ve sosyal pek çok sıkıntı içerisinde kalan halk, yoksulluk, kıtlık, açlık ve sıhhi şartların yetersizliği ile birlikte baş gösteren salgın hastalıklar nedeniyle zor durumda kalmış, çok sayıda kişi söz konusu salgınlarda hayatını kaybetmiştir. Özellikle 1915 ve 1916'da tifüs ve kolera salgını halkı perişan etmiştir. Daha çok muhacirler ve askeri birlikler yoluyla bulaşan hastalıkların yayılmasını durdurabilmek için tecrithaneler oluşturulmuştur. Sıhhiye memurları köylerde görevlendirilmişlerse de yeterli olamamışlar, bir köye ancak iki üç ayda bir uğrayabilmişlerdir. Tahsisat yetersizliği de hastalıklarla

1 Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2007, s. 206.

mücadeleyi güçleştirmiştir². Maraş'ın salgın hastalıklara karşı verdiği sınav sadece savaş yılları ile sınırlı kalmamış Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde trahom, sıtma ve verem Maraş'ta yoğun olarak görülen hastalıklardır.

1. Trahom

Bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom tedavi edilmezse körlüğe sebep olabilmektedir. Savaşlar, göçler ve ekonomik münasebetler hastalığın yayılmasına zemin hazırlamıştır³. I. Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da güney ve güneydoğu vilayetlerinde görülen trahom, savaş bitiminde pek çok vilayete yayılmıştır. Bu illet hastalığa Mısır esir kamplarında ya da Filistin, Suriye ve Yemen cephelerinde iken yakalanan askerlerin savaş sonunda yurda dönmeleriyle birlikte hastalık Anadolu'da yayılmıştır⁴. Cumhuriyet gazetesinde Necdet Evliyagil, "Sihhi duruma gelince cenuplunun üzerinde hassasiyetle durduğu iki mühim derdi vardır. Bunlardan biri trahom, diğeri de verem afetidir. Suriye'de baş gösteren her çeşit hastalık hudutlarımızda hiçbir muameleye maruz kalmadan, elini kolunu sallayarak girmekte ve kısa bir zamanda genişleme istidadını göstermektedir" diyerek trahomun güney komşularımızdan sirayetine de dikkat çekmiştir⁵

Cumhuriyet'in ilanından sonra diğer sosyal afetlere karşı olduğu gibi trahomla da mücadele başlatılmıştır. Dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam trahom hastalığının ne kadar yaygın olduğunu öğrenmek adına Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü'yü (Bulat) Güney ve Orta Anadolu'yu inceleme yapmak üzere gönderir. Vefik Hüsnü üç aylık çalışma sonucunda hazırladığı raporu "Türkiye'de Trahom Coğrafyası" adı altında 1927 yılında II. Milli Tıp Kongresi'nde sunar⁶. Raporunda Türkiye'yi dört trahom bölgesine ayırarak bölgelerin trahomdan etkilenme yüzdesini, artış oranına yer vermiştir⁷. Bu raporda Maraş'taki trahomlu oranı %45,7'dir⁸. Yine 1930 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerler arasında Maraş'ın da bulunduğunu belirtmiştir⁹.

2 Nermin Gümüştalan, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyal-Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 2015, s. 434-438.

3 Nuri Ayberk, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936

4 Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, *Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, (Çeviren Nurettin Elhuseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 176-178.

5 Necdet Evliyagil, "Derdi İle Başbaşa Bırakılmış Bölge", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1949.

6 Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S.10, Ekim 1961, s.128-129.

7 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 180.

8 Ahmet Rüştü, Trahom Hastalığının Kesafet İtibariyle Suret-i Tevziini Gösterir Harita, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara 1927. Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s. 152.

9 BCA, (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Dosya No:30.10, Yer No: 177.220.17. Özer, *a.g.m.*, s. 128.

Trahom mücadele teşkilatı sabit ve seyyar teşkilat şeklinde iki yönlü çalışmıştır. Sabit teşkilat bünyesinde trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve köy tedavi evleri yer almış, seyyar teşkilat ise atlı sağlık memurları tarafından köylerde verilen hizmetten oluşmuştur¹⁰. Mücadele teşkilatı öncelikle hastalığa yakalananları tedavi ederek körlükten kurtarmayı diğer taraftan da halkın yeniden hastalığa tutulmasını önlemeyi amaç edinmiştir. Bu nedenle trahomun yaygın olduğu vilayet merkezlerinde birer hastane ve dispanser açılmıştır¹¹. İlk olarak mücadele Adıyaman ve Malatya'da başlatılmış, daha sonra mücadele kapsamına Adana, Maraş, Gaziantep ve Maraş dâhil edilmiştir¹². 1933 yılında Maraş'ta trahomla mücadele için bir hastane ve dispanser açılmıştır¹³.

1934 yılında Türkiye Trahom Mücadele Teşkilatı'nın başına Dr. Nuri Fehmi Ayberk'in geçmesiyle birlikte trahom mücadele bölgesi genel bir taramadan geçirilmiştir¹⁴. Ayberk, Vefik Hüsni Bulat'ın raporuna, Sağlık Bakanlığı'nın istatistiki verilerine ve son tarama bulgularına dayanarak Türkiye'nin trahom haritasını güncelleştir. Yapılan çalışmaya göre Türkiye altı bölgeye ayrılmış, 19 milyon nüfusun %10,5'ini oluşturan iki milyondan fazla kişinin trahomlu olduğu anlaşılmıştır. Güneydoğu ilk taramada olduğu gibi halen trahom vakalarının en yoğun olduğu yerdir¹⁵. Bu tarama sonuçlarına göre Maraş ve kaza merkezlerindeki trahom endeksi %36,7'dir. İlkokullarda %21'lik oran ile 160 öğrenci, orta, lise ve buna muadil okullarda %19 oran ile 31 öğrenci trahomludur¹⁶. 1936 yılında cezaevindeki tutuklular muayene edilmiş, trahomlu olanlar haftada iki defa görevli sağlık memurları tarafından ilaçlanmıştır. Ameliyat edilmesi gereken mahkûmlar da dispanserde tedavi edilmişlerdir. Bu hastalığa yakalanan çocukların Kurtuluş Okulu'nda toplanması sağlanarak burada tedavileri yapılmıştır. Yılda iki kez tüm öğrenciler kontrolden geçirilmişlerdir¹⁷.

Bunların dışında yine 1935 yılında Maraş Halkevi sosyal yardım şubesi bünyesinde tüzüğü hazırlanan Trahomdan Korunma Cemiyeti'nin faaliyete geçmesi adına doktorların bu şubeye katılımı sağlanmıştır. Daha fazla yararlı olabilmek için 1936 yılında şube komitesini bu doktorların oluşturacağı belirtilmiştir¹⁸. 1937 yılı Mayıs ayında Belediye Başkanı tarafından yapılan

10 Mahmut Işık, "Türkiye'de Trahom ve Trahom Mücadelesi", *Sağlık Dergisi*, C.XL, S.1-2, Ocak-Şubat 1966, s. 71-72.

11 Ayberk, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936

12 Nuri Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 14-15.

13 BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11. BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 25.122.2

14 Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye Trahom Problemi ve Savaşı I", *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, s. 23

15 Yücel Yanıkdağ, "Hijyenik Modernlik: Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyette Trahom Coğrafyası", *Toplumsal Tarih*, S. 296, Ağustos 2018, s. 74.

16 Ayberk, a.g.e., s. 21.

17 Süreyya Çetin, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, s. 129-130.

18 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 989.830.2.

tebligat gereğince esnaf trahom muayenesinden geçirilmiştir. Trahomluların her gün trahom hastanesinde tedavileri yapılmıştır. Hastalık bulaşıcı olduğundan tedaviye gelmeyenler yakından takip edilmiş ceza uygulanmıştır¹⁹. 1933 ile 1946 yılları arasında Maraş'ta trahomla mücadele verileri şöyledir:

1933-1946 Yılları Arasında Maraş'ta Trahom Mücadelesi²⁰

Yıl	Hst.	Disp.	KöyT.Evi	Yat.S.	Muay.S.	İlaçlama	Yatırl.	Ameliyat ²¹
1933	1	1	----	10	5 590	179 544	77	232
1934	1	1	----	10	8 514	257 103	124	590
1935	1	1	----	10	5 633	114 661	195	382
1936	1	1	----	10	5 929	98 204	155	244
1937	1	2	----	10	10 193	112 823	152	170
1938	1	2	----	10	12 166	153 663	106	277
1939	1	2	----	10	13 182	198 020	179	506
1940	1	2	----	10	10 105	233 512	211	561
1941	1	2	----	10	4.564	212 297	197	501
1942	1	2	----	10	6 150	223 109	176	515
1943	1	2	----	10	4 163	187 267	158	350
1944	1	2	----	10	2 211	255 451	208	373
1945	1	2	----	10	1 149	276 748	178	325
1946	1	2	----	10	2 556	153 758	139	248

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere 1937 yılında dispanser sayısı artırılmıştır. Trahomla mücadelede 1937-1940 yılları arasında muayene edilen hasta sayısındaki artış dikkat çekicidir.

1943 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından trahom mücadele talimatnamesi yayınlanmıştır²². 1946 yılında Trahom Mücadele Teşkilatına hastane ve dispansere gelme imkânı olmayan trahomluların tedavisi için beş gezici ilaçlayıcı tayin edilmiştir. Bu kişiler köylerde çalışmaya

19 "Esnafın Trahom Muayenesi", Maraş, 27 Mayıs 1937.

20 Tablo *İstatistik Yıllığı 1940-1941* ve *İstatistik Yıllığı 1947*'deki verilerle oluşturulmuştur. *İstatistik Yıllığı 1940-1941* Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, s. 131. *İstatistik Yıllığı 1947*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1948, s. 176.

21 Yıl, Hastane, Dispanser, Köy Tedavi Evi, Yatak Sayısı, Muayene Sayısı, İlaçlama, Yatırılan, Ameliyat.

22 *Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944, s. 1-24.

başlamışlardır²³. Maraş Trahom Hastanesinin üst katı 1949 yılında çıkan yangında kullanılamaz hale gelmiştir²⁴. Haziran 1954'te trahom hastanesinin yetersizliği nedeniyle Belediye tarafından çocuk yuvası olarak inşa ettirilmiş olan bina, trahom hastanesi olarak kiralanmıştır. Yeni hastanenin de on yataklı olmasından dolayı yatak sayısının en azından on beşe çıkartılması istenmiştir²⁵. Yine Maraş'ın Pazarcık ilçesinde trahom dispanseri açılması için Maraş Trahom Hastanesi Baş Tabibi Kemal Tolun 19 Mart 1955'te kaza merkezine gelmiştir. Trahom dispanseri için hükümet tabipliğinin çalışmakta olduğu dispanser binasının iki odası tahsis edilmiştir²⁶. Eylül 1959'da güney illerindeki trahom mücadelesi için göz hastalıkları mütehassıslarının katılımı ile Gaziantep Trahom Enstitüsünde beş gün sürecek bir konferans için düzenlenmiştir. Konferansa Maraş'tan da Sağlık Müdür Vekili Dr. Kemal Tolun katılmıştır²⁷. 1962 yılında Maraş UNİCEF programına alınmıştır. Trahomlu vakalar daha çok Pazarcık ve Elbistan'da görülmüştür. İl merkezinde 1965-1966 öğretim yılında 21.000 öğrenci muayeneden geçirilmiş 363 aktif trahomlu tespit edilmiştir. %2 olan trahom oranı bazı ilçe ve köylerde %20 ile 30 oranında değişiklik göstermiştir²⁸.

2. Sıtma

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtma, mevcut salgınlar arasında verdiği tahribat açısından ilk sırada gelmektedir. Sıtma mücadelesinin daha etkin sürdürülebilmesi adına 1924 yılında Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından bataklıkların nerede bulduklarına dair bir rapor hazırlanmıştır. Aynı yıl Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın başkanlığında toplanan komisyonda, sıtmanın Türkiye'nin başındaki en büyük bela olduğunu belirtilerek sıtma ile mücadelenin önemine dikkat çekilmiştir. Eylül 1925'te toplanan I. Tıp Kongresi'nin de ana gündem maddesi yine sıtma olmuştur²⁹.

13 Mayıs 1926'da 839 Sayılı "Sıtma Mücadele Kanunu" çıkarılmıştır³⁰. Bu kanunla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine, sıtmalı olan yerlerde mücadele teşkilatının yanı sıra enstitü, laboratuvar ile doktorlar ve sıhhiye memurları için kurs açabilme hakkı tanınmıştır. Bölge teşkilatlarının kurulmasına 1925 yılında ilk olarak Ankara, Adana ve Aydın teşkilatı ile başlanmış zaman içerisinde

23 Yusuf Tombul, *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 90.

24 "Maraş Trahom Hastanesinin Üst Katı Yandı", *Ulus*, 13 Mayıs 1949.

25 "Trahom Hastanesi Yeni Binasına Taşındı", *Engizek*, 7 Haziran 1954.

26 "Pazarcık'ta Trahom Dispanseri Açılıyor", *Engizek*, 21 Mart 1955.

27 "Göz Hastalıkları Mütehassıslarının Toplantısı", *Engizek*, 7 Eylül 1959.

28 Işık, *a.g.m.*, s. 69-70.

29 Eminağp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt yapısı (1923-1927)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 171-183. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara 1973, s. 105.

30 A. Süheyl, *Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Malaria Mücadelesi*, İstanbul 1934, s. 839.

başka teşkilatlar da eklenerek sıtma mücadele alanı genişletilmiş, 1930-1935 yılları arasında nüfusun %14'ü bu mücadele alanı içine girmiştir³¹. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 97. ve 98. maddeleri gereğince sıtma ihbarı zorunlu hastalıklar arasına dâhil edilmiştir³².

1938 yılında Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir, İçel, Kayseri, Manisa, Trakya Bölgesi ile birlikte Maraş da sıtmayla mücadele kapsamına alınmıştır³³. Sıtma insana dışı anofel denilen sivrisinek vasıtasıyla geçtiğinden sıtmaya karşı verilen savaşta, sivrisineklerle mücadele büyük önem taşır³⁴. Bu nedendir ki sıtmanın yoğun olarak görüldüğü iller arasında bulunan Maraş'ta öncelikle bataklık arazilerin ıslahı için çalışma başlatılmıştır. 1936 yılı teftiş raporlarında Maraş'ta sıtma sebeplerinden biri olarak Gavur gölü ve Mizmili bataklıkları gösterilmiştir³⁵. Gavur gölü ve Mizmili bataklığının kurutulmasına ilişkin CHP Maraş İl İdare Kurulu 6 Nisan 1938'de bir yazı ile durumu genel merkeze bildirmiştir. Kurutulmasıyla 1.500.00 dönüm bir arazi temin edileceği gibi sıtmanın da önüne geçileceği belirtilerek, tren güzergâhı olan yerlerde trenle seyahat edenlere sıtma bulaşmaması yanında sivrisineklerin başka taraflara naklinin de engelleneceğine dikkat çekilmiştir³⁶. 1 Haziran 1940 tarihinde yapılan Maraş merkez kaza kongre dilekleri arasında yine Kuyumcular Köyü önündeki bataklığın kurutulması vardır³⁷.

II. Dünya Savaşı sürecinde ülkede sıtma vakalarında artış gözlenmiştir. 1940 yılında Göksun kazasının 28 köyü, sıtma mücadele teşkilatına dâhil edilmiştir³⁸. Bu dönemde yeterli sıtma ilacının temin edilememiş olmasının da etkisi vardır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Maraş sıtma mücadele mıntikasının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. 1943 yılı içinde 215 kilo kinin, 22 kilo atebrin, 250 kutu kinin ampülü, 50 kutu kuvvet hapı ve 2 kilo tatlı kinin drajesi gönderilmiştir. Sıtma mücadele mıntikası dışında kalan halkın sıtma ilacı ihtiyacını karşılamak üzere Maraş Sıhhat Müdürlüğü'ne 24 kilo devlet kinini, 1866 kutu devlet atebrini ve 60 kutu da kinin ampülü gönderilmiştir. Kızılay tarafından düzenli olarak her ay gönderilen atebrin ve diğer ilaçlar buna dâhil değildir. Yine sıtmanın önlenmesi adına 1943 yılı zarfında 6000 metre kanal, 7800 metre ark açılmış, 23.750 metre kanal, 40.900 metre ark temizlettirilmiş, 10.060 metre bataklık kurutulmuş, 5010 metre çukur doldurulmuş ve 30.750

31 İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi", *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 136-140.

32 Kyle T. Evered, Emine Ö. Evered, "Governing Population, Public Healty and Malaria in the Early Turkish Republic", *Journal of Historical Geography*, 37(2011), s. 480.

33 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., Cilt I , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 85.

34 Nizamettin Arat, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Hizmet*, 7 Nisan 1960.

35 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.328.1.

36 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 177.707.1.

37 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.330.1.

38 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 202.799.4.

metre temizlettirilmiştir. Andırın kazasının sıtma mücadelesi içine alınmasına yönelik talep ise tahsisat ve personel eksikliği nedeniyle o gün için uygun görülmemişse de Andırın'ın en sıtmalı yerleri olan aşağı Andırın köylerinin Kadirli sıtma mücadele şubesi tarafından kontrol altına alınması için gereken girişimlerde bulunulmuştur. Aynı zamanda yeni hazırlanan çeltik ekimi kanunu projesi kanunlaşınca kadar kesik sulama ekiminin doğurduğu sıhhi mahzurları ortadan kaldırmak adına Maraş merkez ve Andırın kazalarının da olduğu pek çok yerde kesik sulama çeltik ziraatı kaldırılmıştır³⁹. Gösterilen tüm çabalara karşın savaşın beraberinde getirdiği olağanüstü şartlar sıtma savaşında olağanüstü bir kanun tasarısının hazırlanmasını zaruri hale getirmiştir. Meclisteki görüşmelerden sonra 26 Mart 1945'te "4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir⁴⁰.

1945 yılında Maraş milletvekillerinin raporları üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Sadi Konuk tarafından yapılan açıklamada 4707 Sayılı Olağanüstü Sıtma Savaşı Kanunu gereğince Maraş'ın bütün kazalarında mücadele teşkilatı oluşturulduğu ve kadrolarının da tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir⁴¹. Maraş Sıtma Savaş Başkanı Doktoru Reşat Tamberk, Eylül 1947'de Maraş bölgesinin sıtma savaşına ilişkin verdiği bilgide, sıtma savaşı itibarıyla Maraş'ın geniş hudutlarının bulunduğunu, kurutulması devlet yardımına bağlı göl ve bataklıkları yine geniş ve dağınık iptidai çeltik alanları ile önem arz ettiğini dile getirir. Bu dağınık hudutların Maraş ve Antep'in 278 bin nüfusunu, ilçe ve bucakları ile 382 köyünü ihtiva ettiğini belirtir. Söz konusu bölgelerde 9 doktor, 35 sağlık koruyucusu ve mevsimine göre değişen sayıda ekip tarama yapmıştır. İlçeler sekiz onar köyü içeren dairelere ayrılarak her daire bir memurun emrine verilmiştir. Bu görevliler haftanın belli günlerinde köylerinde bulunarak sıtma ilacı dağıtmış, salgın hastalıkları önleyecek çeşitli aşılı yapılmıştır. Yine sıtma ile mücadele çerçevesinde sivrisineklerin üreme ve barınma yerleri temizlenerek ilaçlanmıştır. Salgın hastalıklara neden olan haşeratı imha eden mazotlu, gazlı, D.D.T ve parisyeşili tatbik edilmiştir. Tamberk, D.D.T ile ilgili verdiği bilgide suyun içinde eriyen D.D.T'nin onbeş dakikada gereken etkiyi gösterdiğini bu süre geçince suyun dibine çöktüğünü ancak on beş dakika içerisinde büyük bir çeltik sahasına uygulamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca köylülerin sıtmalı olmadığı halde köye D.D.T. yardım talebinde bulduklarını, köye gidildiği zaman sıtmalı olmadığı anlaşılınca da köyümüzde bit, pire vb haşerat var bunlardan kurtarın bizi diyerek açıklama yaptıklarını dile getirmiştir. Sıtmalı köylere düzenli olarak on beş günde bir uğranarak kininleri dağıtılmış, üç ayda bir de pülverizatör yaptırılmıştır. 1947 yılında sekiz ay zarfında Sıtma Savaş Teşkilatı 51.412 vatandaşı muayene

39 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.335.1

40 Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Editörler: Şükran Köse vd.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 455.

41 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.336.1

etmiş, 49.335 kişi tedavi altına alınmış, 19.862 kişi için de koruma tedavisine başlanmıştır. Bu süre zarfında 630 kilo D.D.T. 10239 litre mazot, 2000 kiloya yakın gazyağı, 441 kilo kreşlin, 35 kilo parisyeşili kullanılmıştır⁴².

Doktor Reşat Tamberk ile röportajı gerçekleştiren Bağdatlı mahlaslı gazeteci Maraş'tan dönerken şehre dair izlenimlerini şöyle aktarmıştır: “Birkaç sene evvel şehir ve köylerde, şiş karınlı ve soluk benizli çocuk ve insanlar dolaşırken, şimdi artık köy ve şehirde marazlı çocuklar ve ihtiyarlara kadar mecalsiz kimselere, ne de bulut halinde uçan sineklere rastlamıyoruz. Bu sevindirici tekâmülde en büyük rolü sıtma savaşına ayırmak gerekir”⁴³.

4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş yapılmasına dair kanunun süresinin 1945 yılı sonunda dolması nedeniyle 15 Şubat 1946'da “4871 Sayılı Sıtma Savaş Kanunu” kabul edilmiştir⁴⁴. Sıtma Savaş Başkanlığı sivrisinek vb haşerata karşı mücadeleyi sadece sıtma savaşı için değil Maraş hududuna kadar gelen kolera ve veba için de önem vermektedir. Ancak halktan bazı kişilerin ilacı pülverize edecek ekipleri evlerine sokmayarak durumu zorlaştırdığını açıklamıştır. Bu kişilerin 4871 Numaralı Sıtma Savaş Kanunu gereğince cezaya çarptırılacakları ifade edilerek halkın gereken kolaylığı göstermeleri istenmiştir⁴⁵. 1938 ile 1946 yılları arasında sıtma mücadelesine ilişkin veriler şöyledir:

1938-1946 Yılları Arası Maraş'ta Sıtma Mücadelesi (Bin Kişi Olarak)⁴⁶

Yıllar	Yoklama Edilen Kişi	Kan Yoklaması	Tedavi Edilen Sıtmalı
1938	127	25	48
1939	122	46	51
1940	131	6	56
1941	134	4	54
1942	112	20	43
1943	94	23	63
1944	56	22	43
1945	95	16	71
1946	132	4	75

42 Bağdatlı, “Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat”, *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.

43 Bağdatlı, “Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat”, *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.

44 Çakmak, *a.g.m.*, s. 457.

45 “Sıtma Savaş Başkanlığından”, *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.

46 *İstatistik Yıllığı 1947*, s. 174.

Maraş'ta 26 Mart 1948'te sıtma ile savaş için Bölge Başkanı Dr. Reşat Tamberk'in başkanlığında toplantı yapılmıştır. Toplantıda 1948 yılı sıtma savaşı için yapılacak program belirlenmiştir. Köy ve kasabaların asgari üç ayda bir D.D.T'li gaz, kreolin ve mazotla pülverize yapılması kararlaştırılmıştır. Bataklık ve çeltik kenarı köylerle dalak endeksi yüksek ve sıtma endemitesi fazla köylerin yaz boyunca korunma tedavisine alınması ve bunun yanı sıra sivrisineğin ve sürfesinin barınma yerlerini teşkil eden fosseptiklerin imhası ve köylerdeki arazi ıslahatına önem verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷. 1 Haziran itibariyle sivrisinek ve benzeri haşereyi imha edici gazlı, mazotlu ve kreolinli D.D.T.mahlulü savaşa dâhil bütün köylerde uygulanmaya başlanmıştır. İlkbaharda da yine tüm köylerde bu dezenfeksiyon yapılmıştır. Haziran ayı itibariyle de 25 kişilik bir ekip köylerin dezenfeksiyonunda çalışmaya başlamıştır. Köylüler bit, tahtakurusu, sivrisinek gibi haşerattan kurtaran bu faaliyet karşısında büyük bir memnuniyet duymuşlardır. Aynı şekilde Maraş merkezde de bu faaliyet bir hafta olarak planlanmıştır. Bu çalışmalara çeltik ekicilerinden oluşan bir heyet topladıkları parayla katkıda bulunmuştur. İl merkezinde söz konusu yardım 10.000 lirayı geçmiştir. Bu yardımlarla ilk etapta 30 pülverizatör sipariş edilmiş, bin kilo D.D.T ve 550 teneke gazyağı alınmıştır. Pazarcık ilçesi de 10.000 lira kadar bir para toplamış ve onlar da hemen dezenfeksiyon için gerekli tedbirlere başvurmuşlardır⁴⁸.

Sıtma Savaş Genel Müdürü Dr. Seyfi çeltik ekimi üzerine tetkiklerde bulunmak üzere Maraş'a gelmiştir⁴⁹. 1948 yılında Maraş ili ve ilçelerinde toplam 36.848 dekarlık araziye çeltik ekilmiş 8105 ton mahsul alınmıştır⁵⁰. Çeltik ekiminin salgın hastalıklara davetiye çıkarması üzerine Maraş'ta yeni iş sahası önerisinde bulunanlar da olmuştur. N. Tamer Maraş Postasındaki köşe yazısında Maraş'ın çeşitli yönlerden kalkınmaya ihtiyacı olduğu bir dönemde halkı sıtmanın pençesine düşüren çeltikçilik sevdasından kurtarmak gerektiğini halkı başka iş alanlarına özellikle de bakırcılığın gelişmesi yönünde adım atılmasının daha yararlı olacağına dikkat çekmiştir⁵¹.

Maraş Milletvekili Emin Soysal⁵² Maraş'taki bataklıkların ne zaman kurutulacağına ilişkin 28 Nisan 1947 tarihinde bir soru önergesi vermiştir⁵³. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, kurutulması istenen bataklıkların, Hasa civarından başlayarak Fevzipaşa yanından Maraş'ın güneyinden Narlı ve Eoğlu demiryolu istasyonları mahallinden geçerek Pazarcık kazasına kadar uzanan bölgeyi içine aldığı belirtir. Bunlar Aman, Kâvur, Kumaşır ve

47 "Bölgemiz Sıtma Savaşı", *Maraş Postası*, 29 Mart 1948.

48 "Şehir ve Köylerimizde Sıtma Savaşı", *Maraş Postası*, 4 Haziran 1948.

49 "Sıtma Savaş Genel Müdürü", *Maraş Postası*, 5 Ekim 1948.

50 "İl ve İlçelerimizde 948 Yılı İçinde Yapılan Çeltik Ekimi", *Maraş Postası*, 27 Aralık 1948.

51 N. Tamer, "Memleket Kalkınmasında Hususi Teşebbüslerin Değeri", *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.

52 Bağımsız Maraş Milletvekili iken sonrasında CHP'ye katılır. Katılma gerekçesi için bkz. "CHP Meclis Grubunda", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1950.

53 *TBMM TD*, D.8, C.5, 53. Birleşim (28 Nisan 1947), s. 59.

Gölbaşı bataklıklarıdır. Yine zikredilmeyen fakat büyümesi olası görülen Miz bataklığı adıyla bir bataklığında olduğunun altını çizen İncedayı, 1944 yılında nispeten diğerlerine oranla küçük olan Kumaşır ve Gölbaşı bataklıkları hariç diğer büyük bataklıkların keşfinin yapıp, planlarının hazırlandığını ancak bu bataklıkları kurutma işinin 6.000.000 liralık bir bütçe ile mümkün olabileceğini dile getirmiştir. O gün için 100.000.000 liralık bir bütçe ile büyük bir sulama projesine başladıklarını bu işi tamamlamazlar ise harcadıkları emek ve paranın zayi olacağını bu nedenle bu proje tamamlandıktan sonra söz konusu bataklık meselesini ele alabileceklerini, sadece Kumaşır ve Gölbaşı bataklıklarının küçük su mevzuu içinde halledebileceklerini umduklarını belirtmiştir⁵⁴. Maraş Milletvekili Bayındırlık Bakanı'nın konuşmasına müteakiben söz alarak bataklıkların sadece verimli toprağı işgal etmekle kalmayıp sivrisinekleri barınma yeri haline geldiğinden dolayı halka verdiği zarara değinir: *"Sağlık Bakanlığı buralarda daimi surette doktor, kinin vesait parası sarfedip duruyor. Eğer yalnız bu Bakanlığın buradaki daimi mücadelesine sarf edeceği yirmi yıllık masrafta harcasak bu bataklıkları kuruturuz. Kurutmazsak Bakanlığın bu masrafta ebediyen devam ettirmesi gerektir. Bu ise akıl işi değildir. Ceciler köyüne uğradım orada köylüleri topladım en yaşlılarını sordum bir tane 65'lik çıktı. Bundan daha yaşlısı yok mu dedim, hayır dediler. İki kişi gösterdiler onlarda 45'şer yaşında idiler. Yani köyde insanlar 45 yaştan öteye geçemiyorlar. Nasıl geçebilirler. Daha doğarken veya doğar doğmaz sıtma mikrobunu alan insan kolay kolay gelişip yaşayabilir mi? Bu ovada bilhassa göllerin yakınındaki köyler yaz aylarında, bulabilenler yemeklerini cibinlik altında yiyorlar. Orak biçerken, harmanda çalışırken yüzlerini birer çift göz deliği açarak mendille kapatıp çalışabiliyorlar"*⁵⁵.

Emin Soysal yine 4 Aralık 1949'da Maraş, Pazarcık ve Besni bölgelerindeki bataklıkların ne zaman kurutulmaya başlanacağına ilişkin sözlü soru önergesi verir. Dönemin Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan toplamda 3.500.000 milyon lira harcanması gereken bu kurutmanın bütçe nedeniyle ancak Gavur gölü bataklıklarının kurutulması işinin ele alındığını, diğer bataklıkların kurutulması işinin bütçe nedeniyle ancak 1951 yılında mümkün olabileceğini belirtmiştir⁵⁶.

Yine Malatya Milletvekili Hikmet Fırat, 2 Mayıs 1952'de Maraş'taki Mizmili bataklığının kurutulmasına için o güne kadar bir teşebbüs olup olmadığına ilişkin sözlü soru önergesi verir⁵⁷. Fırat Sıhhat Bakanlığı Müfettişi iken o bölgeyi sıtma ve çeltik ekimi nedeniyle teftiş ettiğini, Mizmili bataklığı civarındaki 14 köy halkının bataklık dolayısıyla hastalıktan mustarip olduklarını o zaman da alınacak acil tedbirleri yazarak bakanlığa bildirerek vazifesini yaptığını sözlerine eklemiştir. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu kurutma

54 TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947), s. 59.-64.

55 TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947), s. 64-66. "İnsanların Ancak 45 Yıl Yaşadıkları Köy", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1947.

56 TBMM TD, D.8, C.22, 21. Birleşim (21 Aralık 1949), s. 346. "Meclis'te Cevaplandırılan Sözlü Sorular", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1949.

57 TBMM TD, D.9, C.15, 67. Birleşim (2 Mayıs 1952), s. 7.

teşebbüsünde bulunulduğunu bununla ilgili projelerin hazırlandığını bu iş için 358.000 liralık bütçenin yeterli olacağını arazinin kurutulması ile 21.210 dönüm torağın kazanılmış olacağını, değeri 4.000.000 lira olan arazinin de topraksız çiftçiye dağıtılacağını dile getirmiştir⁵⁸. Anlaşıldığı üzere bütçe yetersizliği nedeni ile bataklıkların kurutulması meselesi uzun yıllar çözümlenememiştir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde de sıtma ile mücadele meselesi önemini korumuştur. 20-30 Mart 1953 tarihleri arasında Türkiye'deki 34 Sıtma Savaş Başkanlığı'nda 307 doktor ve 1500 sağlık memurunun katılımıyla Sıtma Savaş Tekâmül Kursu açılmıştır. Bunlardan biri de Maraş'ta açılmıştır. Buradaki kursa Gaziantep, İslahiye, Pazarcık ve merkez ilçe doktorları ile sağlık memurları katılmıştır. Elbistan, Gökşin, Afşin ve Andırın şubelerindeki memurlar ise yolların karla kaplı olmasından dolayı gelememişlerdir. Bu nedenle onlara kursun Nisan ayının ilk haftasında yapılması uygun görülmüştür. Kursun tahminen 125.000 liraya mal olması eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Kursun yerine orada öğretilecek bilgilerin Bakanlık tarafından şube doktorlarına tamimle bildirilmesi ve uygulanmasının maksada daha uygun olacağı dile getirilmiştir⁵⁹. Kurs Sıtma Savaş Başkanı Dr. Fazıl Aygün'ün başkanlığında⁶⁰ ve iki doktor ile açılmıştır. Kursu 27 doktor ve sağlık memuru katılmıştır. Kursta; D.D.T. tatbikatında önceki senelerde görülen eksikliklerin giderilmesi, bütün köy evlerine D.D.T'nin tatbiki, çeltik sahaları civarında gerekli sıhhi tedbirlerin tam anlamıyla alınması, sivrisinekle mücadelenin olması gerektiği şekilde yapılması, sıtma savaşında gerekli kayıtların vekâletin talimatı doğrultusunda alınması konuları üzerinde durulmuştur⁶¹.

Sıtma Savaş başkanlığı 1953 yılı Haziran ayı itibariyle çalışmalarına hız vermiş şehrin kenar mahalleleri ve köylerde dahil olmak üzere D.D.T ile dezenfekte edilmiştir⁶². Tarım Bakanlığı ile Bayındırlık Bakanlığı Su işleri şubesi işbirliği yaparak sıtma merkezi olan bataklıkları kurutmak ve ekime elverişli toprakları topraksız köylüye dağıtmak için harekete geçmişler, 1954 yılı içinde 2.000.000 dönüm bataklık ve sazlığı kurutmayı hedeflemişlerdir. Belirlenen yerler arasında Maraş da bulunmaktadır⁶³. Haziran 1953'te Dr. Fazıl Ayakaç'ın Zara'ya tayini üzerine Sıtma Savaş Başkanlığına Bandırma Sıtma Savaş Doktoru Nizamettin Arat tayin edilmiştir. Andırın, Gökşin ve Elbistan Sıtma Savaş teşkilatına da birer sağlık memuru verilmiştir⁶⁴. Yeni görevine başlayan Sıtma Savaş Başkanı Dr. Nizamettin Arat, Elbistan kazasına giderek sıtma savaş teşkilatını ve çeltik sahası olan Ağlıcı, Balıkçıl, Karahüyük, Güvercinlik, Burto,

58 TBMM TD, D.9, C.15, 71. Birleşim (12 Mayıs 1952), s. 172-173. "Maraş İlinde Kurutulacak Bataklık", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1952.

59 "Tahminen 125 Bin Liraya Mal Olan Kurs", *Engizet*, 20 Mart 1953.

60 1953 Nisan ayında Maraş Sıtma Savaş Başkanlığı Baş Tabipliğine Dr. Hicran Gözüm tayin edilmiştir. "Sıtma Mücadele Merkez Tabipliği", *Engizet*, 20 Nisan 1953.

61 "Şehrimizde Sıtma Savaş Kursu", *Hizmet*, 25 Haziran 1953.

62 "Sıtma Savaş Mücadelesinin Faaliyeti", *Engizet*, 27 Haziran 1953.

63 "Türkiye'de Bataklıkların Kurutulması", *Engizet*, 8 Temmuz 1953.

64 "Sıtma Savaş Başkanlığında", *Hizmet*, 4 Haziran 1953.

Izkın, Hasankendi köylerindeki D.D.T. uygulamasını incelemiştir. Arat daha sonra incelemelerde bulunmak üzere Göksün ve Afşin'e gitmiştir⁶⁵.

1954 yılı Eylül ayında Vali Zühtü Öner'in başkanlığında vilayet hıfzıssıhha meclisi toplanır. Hıfzıssıhha meclisi;

-İçme suyu membaında suyun kirlenmesine sebep olan büyük bir delik görülerek bu deliğin belediye tarafından kapatılmasına

-İçme suyu membanın beş yüz metreye kadar olan sahasının temiz kalması için buranın dikenli tellerle çevrilmek suretiyle sahanın temiz bulundurulmasına

-Şehir çöplerinin dereler içine döküldüğü, şehir temizliği ve şehir hıfzıssıhha bakımından bu durumun mahzurlu olmasından ötürü mahalle aralarından merkeplerle toplanılan çöplerin kamyonlarla şehir haricinde bir yere nakledilmesi, bu iş için iki kamyonun tahsis edilmesi, gübreli derelerin her on beş günde bir temizletirilmesine karar verilmiştir⁶⁶.

Maraş Sıtma Savaş Reisliğine onar tonluk beş kamyonla D.D.T. gelmiştir. 16 Mayıs 1955 günü Maraş merkezde ve köylerinde D.D.T'nin tatbiki ile karasinek, sivrisinek, tahtakurusu, pire gibi haşeratın imha edilmesi amaçlanmıştır⁶⁷. Maraş Sıtma Savaş Başkanı Nizamettin Arat'ın Nisan 1957'de başka göreve atanması ile boşalan yere Tarsus Sıtma Savaş Başkanı Burhan Dedeköy atanmıştır⁶⁸. Nizamettin Arat Maraş'taki beşinci yılında Bölgeler Grup Başkanlığı'nın kurulduğunu bu münasebetle Türkiye'den kendisinin de içinde bulunduğu 16 doktorun Roma'ya bir aylığına kursa gittiğini, oradan dönüşte de Maraş, Antep, Antakya Sıtma Savaş Bölgeleri Grup Başkanlığı görevine getirildiğini dile getirmiştir⁶⁹.

Nizamettin Arat, Maraş Sıtma Savaş Eradikasyon Bölgeler Reisi olduğu dönemde D.D.T. gibi haşere öldürücü ilaçlarla Anofelin denilen sivrisineklerin yok edilmesinin mümkün olmadığını çünkü bir müddet sonra bu ilaca karşı mukavemet kazandıklarını dolayısıyla haşere öldürücü ilaçlarla yapılan mücadele, üç ile beş sene gibi bir müddet bu ilaçtan fayda sağlamak mümkün ise de daha sonra faydasının yarı yarıya kaybettiğini söylemiştir⁷⁰.

Aralık 1959'da Maraş Milletvekili Halil Gürün Sıtma Eradikasyonu Kanun Layihasının meclisteki görüşmesi sırasında yaptığı konuşmada "... Bizim vaktiyle bizden ayrılmış olan komşu memleketlerde müşterek bir hayatımız vardır. Bilhassa cenup komşularımız Suriye ve Irak bir hudut ile bizden ayrılmaktadır.

65 "Sıtma Savaş Başkanı Kazalarda", *Hizmet*, 16 Temmuz 1953.

66 "Valimiz Başkanlığında Toplanan Hıfzıssıhha Meclisi Şehrin Sağlığı İle İlgili Kararlar Aldı", *Hizmet*, 24 Eylül 1954.

67 "Şehir ve Köylerimize D.D.T. Tatbikine Başlanıyor", *Hizmet*, 13 Mayıs 1955.

68 "Sıtma Savaş Başkanı Terfi etti", *Engizek*, 27 Nisan 1957.

69 <https://www.dergibursadasaglik.com/nizamettin-arat>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2020).

70 Nizamettin Arat, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Hizmet*, 7 Nisan 1960.

Burada bazı mevzularda sıkı sıkıya ilgili bulunduğumuz memleketimizde bilhassa sıtma mevzuunda yakın bir münasebet vardır. Bilhassa cenuptan memleketimize sıtma girmektedir. Ve burada büyük bir hevesle çıkarmak, tatbik mevkiine koymak istediğimiz bu kanunun hükümleri haleldar olur. Onlarla müşterek çalışmalıyız.”⁷¹ diyerek diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi sıtma ile mücadelede de sınır komşularıyla işbirliği içerisinde olunmasının önemine dikkat çekmiştir⁷².

3. Verem

Solunum yolu ile bulaşan “mycobacterium tuberculosis” adı verilen bakterinin neden olduğu verem⁷³, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halk sağlığını tehdit eden hastalıklardan birisidir. Ölümle sonuçlanan vaka sayısının oldukça yüksek olduğu bu hastalık topluma, aileye zarar vermesi ve millî istihsalı baltaması dolayısıyla hem sosyal hem de ekonomik bir afet olarak nitelendirilmektedir⁷⁴. Cumhuriyet’in ilk yıllarında sıtma, frengi ve trahoma karşı mücadele başlatılmışsa da mali olanakların kısıtlı olması nedeniyle veremle mücadele gönüllü dernekler tarafından yürütülmüştür. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti mücadeleye yasa ve yönetmelikler, sanatoryum ve dispanserler ile destek vermiştir. 11-13 Ekim 1927 tarihleri arasında yapılan II. Milli Tıp Kongresi’nde trahom ile birlikte verem konusu ele alınmıştır.⁷⁵ Verem ve diğer salgın hastalıklarla mücadelenin en önemli amacı nüfusu artırarak yeni kurulan devletin geleceğini daha güçlü bir şekilde inşa etmektir. Verem bu amacın önündeki engellerden biridir⁷⁶.

Veremle mücadele için 1918 yılında “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti” kurulmuşsa da İstanbul’un işgali nedeniyle çalışmalar durdurulmuştur. 1923 yılında İzmir’de “Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriyesi” ile Balıkesir’de “Balıkesir Veremle Mücadele Cemiyeti” ardından 1927 yılında “İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti” kurulmuştur. 1940’lı yıllarda bu gönüllü kuruluşlara yenileri eklenmiştir. 1948 yılına gelindiğinde “Türkiye Ulusal Savaş Derneği” kurulmuştur. İlk dispanser ise 1923 yılında İstanbul Özel İdaresi tarafından açılmış, 1929 yılında da İzmir dispanserinin temeli atılmıştır. Zamanla dispanser sayısı artırılmıştır⁷⁷. 1925 yılında 16 yatak kapasitesi ile Heybeliada Sanatoryumu açılmış, 1929, 1939 ve 1945 yıllarında yapılan ek

71 TBMM ZC, D.11, C.10, 18. İnikat, (23 Aralık 1959), s. 447.

72 Nizamettin Arat, “Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor”, *Engizik*, 7 Nisan 1960.

73 Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, “Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?": Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Verem Mücadelesi ve Yaşamak Yolu Dergisi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 197.

74 “Sağlık İşlerimizde Yeni İnkişaflar”, *Engizik*, 24 Kasım 1955.

75 Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, “Verem İyi Olur Bir Hastalıktır”: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset”, *Toplumsal Tarih*, S.296, Ağustos 2018, s. 86-87.

76 Gülser, İlikan, “Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?”, s. 201-202.

77 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.112.

pavyonlarla yatak kapasitesi 600'e ulaşmıştır⁷⁸. Vereme karşı sistemli bir şekilde mücadelenin yürütülmesi ancak 1945 yılından sonra mümkün olabilmıştır⁷⁹.

Veremin yaygın bulaşıcı hastalıklardan biri olmasının en önemli nedenlerinden biri içtimai şartlara bağlı olması ve sosyal bünye üzerinde çok etkili olmasındandır. Bu özelliğinden dolayı eskiden "*proleterya hastalığı*" olarak da adlandırılmıştır. Veremin meydana geliş ve yayılmasında açlık, sefalet, yorgunluk etkili olduğundan savaş zamanlarında veremden ölüm nispeti daha da artmıştır⁸⁰. Türkiye'de yaygın bir halde görülen verem hastalığı II. Dünya Savaşıyla birlikte artış göstermiştir⁸¹. Özellikle askerler arasında artış dikkat çekicidir. Askerlerin izinli olarak evlerine gitmeleri veremin yayılışını artırmıştır⁸².

Maraş verem hastalığının büyük tahribat yaptığı illerden biridir⁸³. Maraş'ın Belediye Doktoru Ahmet Üstünoğlu, harp sonlarının sosyal bir afeti olarak dile getirdiği veremin savaşın beraberinde getirdiği gıdasızlık, yorgunluk ile birlikte insanlığı tehdit eden bir hal aldığını söylediğinden sonra Maraş'taki mevcut durumu ise; "*Maraş'ta bu yangın henüz bacayı sarmış durumda değildir. Yalnız mevcut mikropları ortadan kaldırmak gayesi ile kurulmuş bulunan Verem Savaş Derneğine üye olmak ve yardım etmek her vatandaş için bir vicdan borcudur.*" diyerek derneğe destek olunmasını istemiştir⁸⁴.

Maraş'ta Verem Savaş Derneği 20 Mart 1947'de kurulmuştur. Dr. Tevfik Öğüt, "*Sayın Maraşlılar..Verem Savaş Derneğine katılalım. Zira genç, orta, yaşlı veremden muzdarip vatandaşlar sizlere titrek elini uzatıyor. Reddetmeyiniz. Onlar kan kusar, her gün ölümle pençeleşir, merhamete şayan ve şefkate susanmış kimselerdir. Aylarca yatağında inleyen (gıdaya, ilaca, sevmeye) muhtaç veremli kardeşlerini arayalım, bulalım kendilerini ve memleketi kurtaralım*" diyerek, verem savaşını milli bir savaş olduğunu dile getirmiş, el birliği ile derneği destekleme ve üye olmanın önemine dikkat çekmiştir. Zayıf, gıdasız kalmış vatandaşları derneğe haber vermenin çok elzem olduğuna değinmiştir⁸⁵.

Kemal Ülkümen Engizek gazetesindeki köşesinde veremli bir kişiyi şöyle tasvir eder: "*Kendisini çok iyi tanırım. Omuzları geniş, uzun boylu şahin bakışlı bir delikanlı idi. Geçenlerde ziyaretine gittiğim bir doktor arkadaşımın muayenehanesinde karşılaştığım için içim burkuldu. Enine boyuna o vücut sanki iç içe girmişti. Pembe canlı yanakları kehrubar gibi sararmıştı. Dudaklarının gül rengi solmuş, dökülmeye yüz tutmuş hazan yaprakları gibi titrek bir hal almıştı. Yüzüne baktığım zaman birer hançeri*

78 Murat Aksu, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Ankara 2007, s. 70.

79 Tevfik İsmail Gökçe, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmalar 1948-1972*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974, s. 11.

80 Celal Tamer, "*Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı*", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.

81 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 111.

82 Aksu, *a.g.e.*, s. 99.

83 "*Verem Savaş Haftası 9 Ocak'ta Başlıyor*", *Engizek*, 6 Ocak 1955.

84 Ahmet Üstünoğlu, "*Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle*", *Maraş Postası*, 12 Ocak 1948.

85 Tevfik Öğüt, "*Verem Savaş Haftası Münasebetiyle*", *Maraş Postası*, 5 Ocak 1948.

andıran heybetli kaşlarının altındaki eski şahin bakışlı ateşin gözlerini göremedim; onların yerinde ölüm kapanına düşmüş bir ceylanın mütevekkil sönük, siyah gözlerinin melül ve mahzun nazarlarıyla karşılaştım. Neden bilmem, utanmış gibi gözlerimi yere eğdim bir daha bakmadım ona. Şimdi onun akıbetinin sızısı var içimde!...”⁸⁶

Veremle savaş haftası olması dolayısıyla 6 Ocak 1949’da Maraş’ta Veremle Savaş Derneği’nin genel kongresi yapılmıştır ve aynı zamanda genel kongrede yeni idare heyeti seçilmiştir⁸⁷. Kongreye 40 kişi davet edildiği halde katılım çok olmamış ancak on kişi katılmıştır. Maraş Sıtma Mücadele Başkanı Reşat Tamberk toplanma nedenini açıklayan bir konuşma yapmıştır. Toplantıda sadece üç doktorun olması katılımcıları üzmüştür. Toplantıda derneğin durumuna ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuş, veremin vahameti üzerinde durulmuştur. Devlet Hastanesi Dâhiliye Uzmanı Akif Erkel, Maraş’a yeni gelmiş olmasına rağmen bir ay içerisinde 20’den fazla veremliye rastladığını söylemiştir. Bu durum işin ne kadar ciddi olduğunun göstergesidir. Derneğin verimli çalışması için neler yapılacağına ilişkin kararların alınması çoğunluğun olmaması dolayısıyla 16 Ocak’ta yapılacak olan ikinci kongreye bırakılmıştır. Kongre 21 Ocak’ta yapılmıştır. Toplantıda doktorlar ve Maraş’ın önemi simaları katılmıştır. Vereme karşı neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Veremle mücadelede çalışabilecek kişiler gözden geçirilerek onlara görev verilmiştir. Şehirde Çocuk Esirgeme ve Yardım Sevenler Derneği çalışmaları üzerinde görüş beyan edilmiş ve aynı zamanda dernek sayısının çokluğunun birbirlerine zarar vermekte olduğu belirtilerek bunların birleştirilmesinin lüzumuna değinilmiştir⁸⁸. Ahmet Fehmi Kocabaş, veremle mücadele için sadece yardımlara güvenilmemesi gerektiğine de dikkat çekmiştir⁸⁹. Veremle Savaş Derneği’nin 25 Ocak 1949’da yeni idare heyeti oluşturulmuştur. Başkanlığa Maraş Orman İşletme Müdürü Nazım Bayazıt, vazedarlığa Eczacı Ö. Remzi Arı, umumi kâtip ve muhasipliğe de Ahmet Fehmi Kocabaş seçilmiştir. Hâkim Niyazi Ünal, Nazım Bayazıt, Dr. Ali Rıza Köker, Ahmet Fehmi Kocabaş, Ali Aras, Ö. Remzi Arı, Osman Arıkan, Akif Berker, Ziraat Bankası Müdürü Osman Nuri Tanerî’den oluşan yönetim kurulu faaliyete geçmiştir⁹⁰.

Veremle mücadele meselesine yerel basında sıklıkla yer verilmiştir. Rauf Yalçıntürk, savaşın başladığı 1939 yılından 1949 yılına kadar hayat pahalılığının %425 arttığı halde kazanç nispetinin ancak %50 ile %80 arasında arttığını dile getirir. Savaştan önce bir şekilde hayatını kazanabilen vatandaşın o günkü durumunun üzücü olduğunu dile getirdikten sonra tahribatını daha çok zayıf bünyeler üzerinde yapan veremin yayılmasında iktisadi sorunların

86 Kemal Ülkümen, “Veremle Savaş Haftası”, *Engizek*, 7 Ocak 1958.

87 “Verem Haftası Başladı”, *Maraş Postası*, 6 Ocak 1949.

88 “Şehrimizde Veremle Mücadele İçin Çalışmalar”, *Maraş Postası*, 22 Ocak 1949.

89 “A. F. Kocabaş, “Veremle Mücadele Kongresinden İntibalarım”, *Maraş Postası*, 24 Ocak 1949.

90 “Şehrimiz Veremle Savaş Derneğinin Yeni İdare Heyeti Teşekkür Etti”, *Maraş Postası*, 27 Ocak 1949.

önemine değinmiştir. Yalçıntürk, veremli bir hastanın her gün et, yoğurt, süt, yumurta gibi gıda maddeleri ile beslenmesinin hastalıktan kurtulmak için çok elzem olduğu biliniyor iken yarım kilo süt bulamayan vatandaşın bu amansız hastalıktan kurtulmasının mümkün olmadığını şöyle anlatır: "...böyle vahim şartlar altında geçim zorluğunun ezici durumuna mukabil kaloriyi temine dahi imkân bulunmayan bir vatandaşın verem hastalığından yakasını kurtarması kabil değildir."⁹¹

Maraş'ta Verem Savaş Derneği tarafından inşa edilerek Sağlık Bakanlığı'na devredilen verem dispanserinin faaliyete geçmesi adına Maraş Valiliği'ne yeterli bütçe verilmiştir⁹². Dispanser 1951 yılında açılmıştır⁹³. 1953 yılında verem haftası dolayısıyla yapılan yayınlarda, bir yıllık süre zarfında Maraş Verem Savaş Dispanserinde 2735 vatandaş muayene olmuş bunların 299'unun veremli olduğu anlaşılmıştır. Dispansere başvurmamış hasta adedinin çok daha fazla olduğunun tahmin edildiği belirtilmiştir. Aralarında çocukların ve genç annelerin de olduğu bu hastaların tedavisi ücretsiz olarak yapılmıştır. 23 kişi tamamen iyileşmiş, birçoğunun da ayaktan tedavisi yapılmıştır. Hastanelere yatması gereken hastaların yol paraları da temin edilerek bunlar hastanelere gönderilmiştir. 31 hasta bu şekilde civar il hastanelerinde tedavi edilmiştir. Verem hastalığının tedavisinde erken tespit önem arz ettiğinden verem savaş dispanserinde röntgen taramalarına başlanmıştır. Okullardan başlamak üzere özellikle toplu halde bulunanlar için muayene başlatılmıştır. Şüphe edilenler de yine muayeneye tabi tutulmuştur. Röntgen cihazı Ağustos 1952 itibariyle faaliyete geçmiş, Ocak 1953'e kadar 226 hastaya akciğer filmi çekilmiş, 414 radyoskopi 136 talebeye de mikrofotografi yapılmıştır⁹⁴.

Özellikle verem haftasında yerel basında verem hastalığına ilişkin halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Dr. Sabri Öksüz veremin çabuk yorulma, ateş, gece terlemesi, öksürük, göğüs ve arka ağrıları ve gözaltında siyahlık gibi hallerle kendini gösterdiğini, erken teşhiste hastalığın tedavisinin çok daha kolay olduğunu söylemiş, veremden korunmak adına yerlere tükürmemek gerektiğine, temizliğe özen gösterilmesine ve iyi beslenmenin önemine dikkat çekmiştir⁹⁵. Verem aşısının insanları (BCG aşısı) veremden koruyan zararsız bir aşı olduğu ve ücretsiz olarak aşı merkezlerinde yaptırılacağı belirtilmiştir⁹⁶.

Vereme karşı savaşta modern usul ve imkânlardan yararlanmaya başlanılmasıyla beraber mesafe kat edilmiştir. Ülke genelinde verem mücadelesinde hastaların ortaya çıkartılmasında verem dispanserleri önemli rol oynamıştır. Yine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin seyyar ekipleri şehirli ve köylü halkı tüberküloz testinden geçirerek bunlar arasında vereme müsait

91 Rauf Yalçıntürk, "İktisadi Cepheden Veremle Mücadele", *Maraş Postası*, 28 Ocak 1949.

92 "Verem ve Sıtma İle Mücadele", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1951.

93 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.117.

94 F. Kamuran Yılmaz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 10 Ocak 1953. F. Kamuran Yılmaz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Hizmet*, 11 Ocak 1953.

95 Sabri Öksüz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 13 Ocak 1955.

96 Sabri Öksüz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 14 Ocak 1955.

olanları aşılamıştır. Tespit edilen veremli hastalar, verem dispanserlerinde göğüs hastalıkları hastanelerinde, sanatoryumlarda tedavi altına alınmışlardır. 1950'den itibaren doktorlar İstanbul'da Verem Tekâmül Merkezinde açılmış olan verem tekâmül kurslarına katılmışlardır⁹⁷. 1950-1955 yılları arasında verem yatak sayısı %350 artmıştır. Ayrıca Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti verem hastalığı geçirmiş olanları iş sahibi yapmak için de harekete geçmiş, bunun için Rehabilitasyon Müesseseleri meydana getirmek için çalışma başlatmış, bu amaçla faaliyet gösteren dernekler teşvik edilerek, nakdi yardımda da bulunulmaya başlanmıştır⁹⁸.

Maraş'taki verem dispanserinin şehir dışında olmaması da eleştiri konusu olmuştur⁹⁹. Şikâyet edilen hususlardan bir diğeri ise Maraş'ta verem hastanesinin olmayışıdır. Maraş'ta bir verem dispanseri var ise de bunun yeterli olmadığı dile getirilmektedir. Dispanserin hastayı tedavi değil, hastalığı durdurmaya bile yetmediği belirtilir. Hastalığın yayılmasına sağlam vatandaşlara bulaşmasına engel olamaması eleştirilir. Dispanser ancak hastalığı teşhis etmekte ve diğer vilayetlerdeki verem hastanelerinde yatak bulunduğu takdirde hastaların o hastanelere gönderilmesine vasıta olmaktadır. Çoğu kez bu durum sağlanamadığı için hastalar iyileşemez ve evlerinde aile fertlerine veremi bulaştırırlar. Dispanserin tarama defteri incelendiğinde aynı soyadı taşıyan çok sayıda kişinin olduğunun görüleceğini, şartlar düzelmediği takdirde durumun daha vahim bir hal alacağı belirtilir. Maraş'ta Yusufkar mahallesinde 26, Kayabaşı mahallesinde 44, Gazipaşa'da 33, Turan'da 28, Sakarya'da 29 Divanlı mahallesinde 38 veremli olduğu köyler de dâhil edilirse bu sayı 1039 kişidir. Verem hastası olduğu tespit edilememiş olanlarla verem mikrobu alanlar da hesaba katılacak olunursa durum daha vahim bir hal alacaktır. Bu nedenle verem hastanesinin açılmasının aciliyeti üzerinde durulmuştur¹⁰⁰.

Maraş'ta bir verem hastanesinin yapılması için Vali İbrahim Öztürk'ün başkanlığında, esnaf kefalet Kooperatif Derneği'nde 28 Şubat 1956'da bir toplantı yapılmıştır¹⁰¹. Söz konusu toplantıya Maraş'ın idarecileri, doktorları, eğitimcileri, bankacıları ve hayırsever kişileri ile DP ve CHP ileri gelenleri katılmıştır. Vali yaptığı konuşmada veremin ne derece tahripkâr bir hastalık olduğuna değindikten sonra Maraş'ta 30 veya 50 yataklı bir verem hastanesinin lüzumuna değinmiş, binanın inşasına karar verildiği takdirde elinden gelen tüm kolaylığı göstereceğini dile getirmiştir. Maraş Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü Dr. Sabri Öksüz verem dispanseri başhekimisi olarak bu hastaneye çok ihtiyaç duyduklarını 1300'den fazla veremli kaydı yapıldığını, bunların sadece ilaçla değil gıda ve tecrit yoluyla desteğe muhtaç olduklarını oysaki bunları eve göndermek zorunda kaldıklarını bunun ise ne derece mahzurlu olduğunun

97 "Sağlık İşlerimizde Yeni İnkışaflar", *Engizek*, 24 Kasım 1955.

98 "Sağlık İşlerimizde Yeni İnkışaflar", *Engizek*, 25 Kasım 1955.

99 "Verem Basili Saçan Dispanser", *Hizmet*, 11 Mart 1953.

100 "Halkı Veremden Korumak Lazım", *Hizmet*, 6 Mayıs 1955.

101 "Bir Verem Hastanesi İnşası Üzerine Teşebbüsler", *Engizek*, 28 Şubat 1956.

herkes tarafından bilindiğini dile getirmiştir. Devlet Hastanesi Başhekimini Dr. Hikmet Kışlalıoğlu da hastanenin lüzumuna değinerek karar verildiği takdirde hastane arsasının hazır olduğunu ve elbirliği ile bu işin başarılması için çaba göstereceklerine değinmiştir. Diğer konuşmacılar da aynı görüşü ileri sürmüşlerdir. Bu toplantıda ayrıca Verem Savaş Derneği'nin idare heyeti yeniden seçilmiştir. İdare heyetine; Vali Muavini Osman Akçalı, Devlet Hastanesi Başhekimini Hikmet Kışlalıoğlu, Dr. Said Emirmahmutoğlu, DP İl Başkanı Lütfi Emirmahmutoğlu, Ziraatçı Ahmet Pakdil, Dr. Emrullah Çuhadar, Ziraatçı Abdülkadir Sezal seçilmişlerdir¹⁰². Maraş'ta bir verem hastanesi kurulmasının zaruryeti sonraki süreçte de basında sıklıkla yer almıştır¹⁰³.

1956 yılında verem savaş haftasında verem savaş derneğinin faaliyette bulunmaması eleştirilmiştir¹⁰⁴. Dernek çalışmaları sadece fakir veremli hastalara yardım etmekten ibaret kaldığı için verimli olmamıştır¹⁰⁵. Verem Savaş Derneği faaliyet göstermediği için dağılmış durumda olduğundan mahkeme kararı ile fesih edilmiştir. Vali İbrahim Öztürk'ün çalışması neticesinde Verem Savaş Cemiyeti yeniden oluşturulmuştur. Kurucu üyeler tarafından hazırlanan Verem Cemiyeti tüzüğü tasdik edilmiştir¹⁰⁶. 7 Nisan 1956'da Esnaf Kefalet Lokali'nde yapılan toplantıda üyeler derneğin faaliyete geçmesi hususunda görüş birliğine vardıldıktan sonra gizli oyla idare heyetini seçmişlerdir¹⁰⁷. Maraş'ta yeniden kurulan Verem Savaş Derneği'ne Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge beş bin lira bağışlamıştır¹⁰⁸. Uzun yıllar boş olan Maraş Verem Dispanserine Dr. Kemal Beyazıt tayin edilmiştir¹⁰⁹.

Elbistan'da da Verem Savaş Derneği kurulmuştur. Devlet Hastanesi Baştabibi Operatör Dr. M. Mirzaali, Mal Müdürü Avni Esin, Avukat Hulusi Fırat, Maarif Memuru Turgut Tezel, Mahmut Antepli ve Ziya Kelizme, Emekli Komiser Tevfik Aykaç gibi aktif kişilerden müteşebbis heyeti kurulur. Başkanlığa M. Mirzaali'yi seçmişlerdir. Heyet aza kaydına kaza ve köylerinde hemen başlamıştır. Verem Savaş Derneği yararına bilet satarak 1200 lira gelir temin etmişlerdir. Hayırsever Ali Erten'in bağışladığı arsaya da hastane binası inşa etme kararı almışlardır¹¹⁰.

1957 yılı verem haftasında Maraş'ta veremle ilgili afişler ve broşürler okullara dağıtılmış ve yine hafta dolayısıyla okullarda vereme ilişkin konuşmalar yapılarak, konferanslar verilmiştir. Ayrıca Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği küçük çocuklara üzerinde veremle ilgili öğütlerin yazılı olduğu el bayrakları

102 "Verem Hastanesi İnşa Edilecek", *Engizek*, 29 Şubat 1956.

103 "Vekâlet Maraş'ta Verem Hastanesi Kurulmasını Düşünüyormuş", *Hizmet*, 4 Eylül 1959.

104 "Bizde Veremle Savaş", *Engizek*, 14 Ocak 1956.

105 *Yurdumuzda Verem Savaş Dernekleri*, Günşen Matbaası, İstanbul 1960, s.86.

106 "Verem Hastanesi Yapılmalıdır", *Engizek*, 3 Nisan 1956.

107 "Verem Savaş Derneği Kuruldu", *Engizek*, 10 Nisan 1956.

108 "Mithat Dülge Verem Savaş Derneğine Beş Bin lira Verdi", *Engizek*, 30 Nisan 1956.

109 "Verem Dispanser Tbb. İşe Başladı", *Engizek*, 29 Şubat 1956.

110 "Elbistan Verem Savaş Derneği Kuruldu", *Engizek*, 10 Temmuz 1956. Elbistan Verem Savaş Derneği Yönetmeliği için bkz. *Engizek*, 17 Eylül 1956, *Engizek*, 19 Eylül 1956 ve *Engizek*, 21 Eylül 1956.

hazırlatmıştır. Bunun yanı sıra halk eğitim derneği salonunda verem hakkında konferanslar, gazetelerde yine bilgilendirici yayınlara yer verilmiştir. Sinemalarda da film aralarında izletilmek üzere konu ile ilgili aydınlatıcı yazılar hazırlanmıştır¹¹¹.

20 Haziran 1957'de veremle ilgili incelemelerde bulunmak üzere doktorlardan oluşan bir heyet Maraş'a gelmiştir. Burada valiyi ziyaret etmişler, Verem Savaş Derneği Başkanı ve verem dispanseri doktoru ile görüşmüşlerdir. Heyet, Türkiye Ulusal Verem Savaş Temsilcisi Dr. Cahit Başgök, Ankara 2 numaralı Verem Savaş Dispanseri Başhekimisi Dr. Yalçın Dinçman, Ankara 1 numaralı Dispanser Başhekimisi Dr. Orhan Öker, B.C.G. Kampanyası Türkiye Genel Başkanı Dr. Hamdi Açı, Birinci Grup Başkanı Dr. Mehmet Gümüşbay, B.C.G. 4. Grup Başkanı Dr. Sedat Şanver ve Maraş'ta faaliyette bulunan B.C.G. kampanyası 2. Grup başkanı Ulvi Subaşı'dan oluşmuştur¹¹². Güney Anadolu illerinde geniş bir kadro ile faaliyet gösteren B.C.G aşısı ekipleri 1957 yılı Nisan ayında Maraş'a gelmişlerdir. İki yaşından doksan yaşına kadar olan vatandaşlara aşı yapılması için gruplar oluşturulmuştur¹¹³. Maraş'ta üç ay süreyle faaliyette bulunan 2. Grup B.C.G. kampanyası Temmuz ayı ortasında çalışmalarını tamamlamıştır. Bu süre zarfında Maraş, Elbistan, Pazarcık, Andırın, Afşin, Göksun merkezleriyle buralara bağlı köylerde çalışmak suretiyle 338.506 nüfustan 315.610 kişiye mantou, 155105 kişiye de B.C.G. verem aşısı uygulanmıştır¹¹⁴. Dr. Celal Tamer, veremle mücadele etmek için, halka mümkün olduğu kadar verem aşısının tatbiki ile teşhis ve tedavi için dispanser, prevantoryum, sanatoryum, hastane ve rehabilitasyon müesseseleri sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir¹¹⁵.

1958 yılında verem haftası (5-11 Ocak) boyunca Maraş'ta bu konuda bilgilendirme söyleşileri yapılarak halkın bu konuda bilgi sahibi olması önemsenmiştir¹¹⁶. Verem Savaş Derneği verem haftası münasebetiyle Ulusal Verem Savaş Derneği'nin direktifleri doğrultusunda Maraş'ta konferanslar düzenlemiştir. İlkokullarda da öğrenciler bilgilendirilmiştir¹¹⁷. 1959 yılı verem haftasında da (4-12 Ocak) önceki yıllarda olduğu gibi konferanslar düzenlenmiş, halkı aydınlatıcı radyo yayınları ve gazetelerde verem ile ilgili bilgilere yer verilmiştir¹¹⁸. Yine verem haftasında Maraş Kız Enstitüsü'nde bir münazara düzenlenmiştir¹¹⁹.

1 Kasım 1959 tarihinde Maraş Verem Savaş Derneği Halk Eğitim Merkezinde toplantı yapmıştır. Vali Kazım Atakul, DP İl başkanı Ahmet Kadioğlu ve bazı doktorların katıldığı toplantıda Maraş'ta bir verem hastanesi ya da

111 "Verem Haftası Bugün Başladı", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.

112 "Doktorlardan Müteşekkil Bir Heyet Şehrimizde", *Engizek*, 21 Haziran 1957.

113 "Verem Aşısına Başlanıyor", *Engizek*, 12 Nisan 1957.

114 "B.C.G. Aşı Kumpanyası İlimizdeki Mesaisini Bitirdi", *Engizek*, 16 Temmuz 1957.

115 Celal Tamer, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı III", *Hizmet*, 8 Ocak 1957.

116 "Saldırgan Veremle Savaşalım", *Engizek*, 6 Ocak 1958.

117 "Şehrimiz Verem Savaş Derneği'nin Faaliyeti", *Engizek*, 7 Ocak 1958.

118 "Verem Savaş Haftası Yarın", *Engizek*, 3 Ocak 1959.

119 "Dünkü Verem Münazarasını Kız Öğretmen Okulu Ekibi Kazandı", *Hizmet*, 10 Ocak 1960.

hastaneye bağlı bir verem pavyonu inşası üzerinde durulmuştur. Verem Savaş Derneği Başkanı İş Bankası Müdürü Mustafa Güntan idare heyetini toplayarak bu hususta dernek üyelerinin fikirlerini öğreneceğini ve verem hastanesi veya pavyon inşası için gerekli çabayı göstereceğini belirtir¹²⁰. Görüldüğü üzere verem hastanesi inşası zaman zaman gündeme getirilmişse de sonuçlandırılmamıştır.

4. Diğer Salgın Hastalıklar

Maraş'ta trahom, sıtma ve verem dışında çiçek, tifüs, veba, kolera gibi diğer hastalıklar da görülmüştür. Çiçek hastalığı daha çok Suriye'de görülen çiçek salgınının sınırdaki güvenlik önlemlerine rağmen ülkenin güneyine sirayetiyle olmuştur. 1930 yılındaki çiçek salgınında halka çiçek aşısı uygulayan illerden biri Maraş'tır¹²¹. 1942 yılında da Maraş'ta çiçek hastalığının görülmesi üzerine Maraş Sağlık Müdürlüğü tarafından okullardan başlamak üzere halka çiçek aşısı uygulanmıştır¹²². 1948 yılına gelindiğinde yine komşu ülkelerde görülen çiçek salgını nedeniyle Maraş'ta gerekli tedbirler alınmış, memleket hastanesinde, doğumevinde ve trahom hastanesinde çiçek aşısı uygulaması başlatılmıştır¹²³. 1949 yılında da sınır illerinde vakaların artmaya başlaması üzerine gerekli önlemler alınmıştır¹²⁴.

Maraş'ta görülen hastalıkların bir diğeri tifüstür. 1945 yılında tifüse karşı Maraş Sağlık Müdürlüğü tarafından Maraş merkezde 1217, il genelinde ise 2277 kişiye tifüs aşısı yapılmıştır¹²⁵. 1948 yılında Gaziantep'in merkezinde tifüs vakalarının görülmesi üzerine Maraş belediyesi tarafından alınması gereken tedbirler ilgili yerlere bildirmiştir.

-Otel ve hanlarda zemini tahta olan odaların yarı yarıya karıştırılmış gaz ve mazot mahlûlü ile silinmesi

-Bütün yatak çarşafı yorgan ve yastıkların yüzleri yıkatıldıktan sonra D.D.T ile alkol mahlûlüne batırılarak serilmesi

-D.D.T. mahlûlü için ilaç eczanelerden, alkol Sağlık Müdürlüğünden temin edildikten sonra belediye doktoru tarafından hazırlatılarak ve belediye memuru huzurunda mahlûlün kullanılması

-Gaziantep'ten gelecek bütün yolculardan tifüs aşısı kâğıdı sorulması ve ibraz edemeyenlerin Safa Oteli'nde bulundurulacak sağlık ekibi tarafından aşılanması

120 "Verem Savaş Derneğinin Dünkü Toplantısı", *Engizik*, 2 Kasım 1959.

121 "Cenup Vilayetlerimizde Çiçek Aşısı", *Hâkimiyeti Milliye*, 18 Nisan 1931.

122 Tombul, *a.g.t.*, s. 91.

123 "Maraş Sağlık Müdürlüğünden", *Maraş Postası*, 4 Şubat 1948.

124 "Suriye'de çiçek Hastalığı Salgın Halindedir", *Maraş Postası*, 13 Ocak 1949.

125 Tombul, *a.g.t.*, s. 93.

-Yolcularda bit muayenesi yapılarak, bitli görülenlerin hamama sevkinin yapılması burada saçlarının kesilerek, çamaşırlarının D.D.T mahlûlüne batırılması

-Berberlerde belediye doktoru tarafından hazırlanan D.D.T mahlûlüne biraz kolonya ilave etmek suretiyle tıraş olanların saçlarının ıslatılması¹²⁶

Maraş ili dâhilinde 1949 yılında kuduza karşı da esaslı bir mücadele başlatılmış, il hayvan sağlık zabıtası komisyonu bu hususta çalışmalarını artırmıştır. Maraş ilinde 200 başıboş köpek öldürülmüştür. Sahipli köpeklerin kuduz hastalığından korunabilmesi için bakanlıktan aşı istenmiştir¹²⁷.

Maraş'ta veba ve kolera da görülen hastalıklar arasındadır. 1954 yılı Haziran ayında Suriye'de veba ve kolera hastalıklarının tehlikeli bir hal alması üzerine diğer güney vilayetlerinde olduğu gibi Maraş'ta da gerekli tedbirler alınmış, bakanlık tarafından aşı gönderilmiştir¹²⁸.

1960 yılında Maraş'ta tifo ve kolera görüldüğü söylentisi üzerine Sağlık Müdürü Hasan Çeçen yaptığı açıklamada, Eylül 1960'ta Ankara'da 181, Adana'da 36, Balıkesir'de 27, Nevşehir'de 26, Bitlis ve Maraş'ta 16 tifo vakası tespit edildiğini dile getirmiştir. Ekim ayında ise Maraş'ta 8 ve Türkoğlu kazasında 2 olmak üzere 10 tifo vakasının görüldüğünü belirterek bunun normal sayının üstünde olmadığını bu nedenle bir salgının söz konusu olmadığını açıklamıştır. Ekim ayı içinde Maraş'ta iki difteri vakasının tespit edildiğini de sözlerine eklemiştir¹²⁹.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da birtakım yeni düzenlemelere gidildi. Öncelik yüzlerce yıldır insan hayatını tehdit eden salgın hastalıklardı. Bu dönemde Maraş'ta trahom, sıtma ve verem en yaygın olarak görülen hastalıklardır. 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü Bulat'ın hazırladığı raporda Maraş'ta trahomlu oranı %45,7'dir. Trahoma karşı mücadele sabit ve seyyar teşkilat şeklinde yürütülmüş, 1933 yılında Maraş'ta bir hastane ve dispensar açılmıştır. Küçükünden büyüğüne halk trahom taramasından geçirilmiş, trahomlu olanların tedavisine hemen başlanmıştır. Hastane ve dispansere gelemeyecek durumda olanlar için de gezici ilaçlayıcılar tayin edilmiştir.

Maraş'ta en yaygın hastalıklardan bir diğeri sıtmadır. Cumhuriyet Hükümetleri sıtma karşı mücadele için kanunlar çıkarmıştır. Sıtma mücadele

126 "Antep'te Tespit Edilen Tifüs Hastalığı Dolayısıyla Belediyemizin Aldığı Tedbir", *Maraş Postası*, 16 Ocak 1948.

127 "Kuduz ile Mücadele", *Maraş Postası*, 27 Ocak 1949

128 "Suriye'deki Veba ve Koleraya Karşı Alınan Tedbirler Arındırıldı", *Hizmet*, 25 Haziran 1954.

129 "Maraş'ta Salgın Hastalık Olmadığı Bildirildi", *Hizmet*, 30 Kasım 1960

alanı içerisinde bulunan Maraş'ta özellikle sıtma mikrobunun taşıyıcısı olan sivrisineklerin ortadan kaldırılması için bataklıkların kurutulması gerekmektedir. Bu hususta Maraş milletvekilleri konuyu sıklıkla meclis gündemine taşımışlarsa da bütçe gerekçe gösterilerek bir kısım bataklıkların kurutulması meselesinin ele alındığı diğerlerinin ileri bir tarihe ertelendiği anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında sıtma ilacı teminin de çekilen güçlüğünde etkisiyle sıtma vakalarında artış görülmüştür. Bu dönemde sıtma vakalarının tedavisi için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ve Kızılay tarafından Maraş'a kinin ve atebrin gönderilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Maraş'ın tüm kazalarında mücadele teşkilatı oluşturulmuştur. Yine sıtmaya karşı yürütülen mücadelede haşeratin imhası noktasında D.D.T'nin kullanılmaya başlanması önemlidir. Uzun soluklu bir mücadele olan sıtma için sıtma savaş tekâmül kursları açılarak sağlık personeline eğitim verilmiştir. Şehrin temizliği noktasında da gereken tedbirler alınmıştır.

Maraş'ta yoğun olarak görülen verem de Cumhuriyet'in Döneminde halkı pençesine alan hastalıklardan biridir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde artış göstermiştir. Açlık, sefalet, yorgunluk gibi etkenler veremin artış hızını etkilemiştir. Maraş'ta 20 Mart 1947'de Verem Savaş Derneği kurulmuş, 1951 yılında da dispanser açılmıştır. Çok sayıda kişi bu dispanserde tedavi edilmiştir. Aşı kampanyaları düzenlenmiştir. Ancak başta doktorlar olmak üzere çok sayıda idareci verem hastanesinin açılmasının zaruriyetine değinmiştir. Konu sıklıkla basında yer almışsa da bu hususta başarılı olunamamıştır. Veremle mücadelede halkın bilinçlendirilmesi çok önemli olduğundan özellikle verem haftasında konferanslar düzenlenmiş, okullarda veremle ilgili afişler ve broşürler dağıtılmış, münazaralar yapılmış ve yanı sıra gazetelerde konuya ilişkin çok sayıda yayına yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Döneminde Maraş halkı sıtma, trahom, verem başta olmak üzere çiçek, tifüs, veba gibi çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Suriye'de görülen salgın hastalıkların zaman zaman sınır illerine sirayet ederek Maraş'ta görülmeye başlaması dikkat çekicidir. Bu bakımdan salgın hastalıklarla mücadelede sadece ülke içinde alınan tedbirlerle yetinilmemesi gerektiği hastalıkların önlenmesinde, komşu ülkelerle yapılacak işbirliğinin son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

(T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 177.707.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 202.799.4.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 25.122.2

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.328.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.330.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.335.1

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.336.1

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 989.830.2.

BCA, Dosya No: 30.10.0.0, Yer No: 177.220.17.

BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11.

II. TBMM Zabıt Ceridesi/Tutanak Dergisi

TBMM TD, D.8, C.5, 53. Birleşim (28 Nisan 1947)

TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947)

TBMM TD, D.8, C.22, 21. Birleşim (21 Aralık 1949)

TBMM TD, D.9, C.15, 67. Birleşim (2 Mayıs 1952)

TBMM TD, D.9, C.15, 71. Birleşim (12 Mayıs 1952)

TBMM ZC, D.11, C.10, 18. İnikat, (23 Aralık 1959)

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Engizек
Hâkimiyeti Milliye,
Halk Postası
Hizmet
Maraş
Maraş Postası
Ulus

IV. Kitaplar

- Ahmet Rüştü, *Trahom Hastalığının Kesafet İtibariyle Suret-i Tevziini Gösterir Harita*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara 1927.
- AKSU, Murat, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Ankara 2007.
- AYBERK, Nuri, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., Cilt I , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003,.
- GÖKÇE, Tevfik İsmail, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmalar 1948-1972*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974.
- İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- İstatistik Yıllığı 1947*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1948.
- KOCABAŞ, A. F., "Veremle Mücadele Kongresinden İntibalarım", *Maraş Postası*, 24 Ocak 1949.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara 1973.
- SÜHEYL, A., *Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Malarya Mücadelesi*, İstanbul 1934.
- Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944.
- YANIKDAĞ Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, (Çeviren Nurettin Elhuseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Yurdumuzda Verem Savaş Dernekleri*, Günşen Matbaası, İstanbul 1960.

V. Makaleler

- ARAT, Nizamettin, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Engizek*, 7 Nisan 1960.
- AYBERK, Nuri Fehmi, "Türkiye Trahom Problemi ve Savaşı I", *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, ss. 19-27.
- AYBERK, Nuri Fehmi, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S.10, Ekim 1961, ss.127-134.
- AYBERK, Nuri, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936.
- Bağdatlı, "Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat", *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.
- CANBOLAT, Salman, "Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 7 Ocak 1948.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Editörler: Şükran Köse vd.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 421-461.
- ÇALIK, Ramazan, TEPEKAYA Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2007, ss. 205-228.
- EVERED, Kyle T., EVERED, Emine Ö., "Governing Population, Public Healty and Malaria in the Early Turkish Republic", *Journal of Historical Geography*, 37(2011), ss. 470- 482..
- EVLYAGİL, Necdet, "Derdi İle Başbaşa Bırakılmış Bölge", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1949.
- GÜLSER, Ceren- İLİKAN, Rasimoğlu, "Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?": Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Verem Mücadelesi ve Yaşamak Yolu Dergisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, ss. 193-214.
- GÜLSER, Ceren- İLİKAN, Rasimoğlu, "Verem İyi Olur Bir Hastalıktır": Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, S.296, Ağustos 2018, s. 86-96.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyo-Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 2015, ss. 431-445.

- İŞİK, Mahmut, "Türkiye'de Trahom ve Trahom Mücadelesi", *Sağlık Dergisi*, C.XL, S.1-2, Ocak-Şubat 1966, ss. 66-87.
- MALKOÇ, Eminalp, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt yapısı (1923-1927)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, ss. 170-192.
- ÖĞÜT, Tevfik, "Verem Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 5 Ocak 1948.
- ÖKSÜZ, Sabri, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 13 Ocak 1955.
- ÖKSÜZ, Sabri, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 14 Ocak 1955.
- ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, ss. 152.
- TAMER, Celal, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı III", *Hizmet*, 8 Ocak 1957.
- TAMER, Celal, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.
- TAMER, N., "Memleket Kalkınmasında Hususi Teşebbüslerin Değeri", *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN Selim, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi", *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 107-161.
- ÜLKÜMEN, Kemal, "Veremle Savaş Haftası", *Engizek*, 7 Ocak 1958.
- ÜSTÜNOĞLU, Ahmet, "Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 12 Ocak 1948.
- YALÇINTÜRK, Rauf, "İktisadi Cepheden Veremle Mücadele", *Maraş Postası*, 28 Ocak 1949.
- YANIKDAĞ Yücel, "Hijyenik Modernlik: Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyette Trahom Coğrafyası", *Toplumsal Tarih*, S. 296, Ağustos 2018, ss. 70-76.
- YILMAZ, F. Kamuran, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 10 Ocak 1953.
- YILMAZ, F. Kamuran, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Hizmet*, 11 Ocak 1953.

VI. Tezler

ÇETİN, Süreyya, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2018.

TOMBUL, Yusuf, *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.dergibursadasaglik.com/nizamettin-arat>,

(Erişim Tarihi: 20 Mart 2020).